

LUDWIG WITTGENSTEIN
Napló 1930–1932
(részlet)

4. 26.

Merészség nélkül nem írhatunk magunkról semmi érdemlegeset.

Olykor úgy gondolom!

Egyfajta lelki szorulás kínoz. Vagy lehet, hogy csak képzelődöm, mint amikor valaki úgy érzi, hogy hánynia kell, pedig nincs is mit kihánynia?

Nagyon gyakran, szinte folyamatosan szorongok.

Könnyen fel tudom húzni magam. Ma zsebkendőket kaptam a születésnapomra Marguerite-től.² Örültem, de néhány szónak jobban örültem volna & egy csóknak még jobban.

Minden most élő ember közül az ő elvesztése érintene a legérzékenyebben; ez nem egy frivol megjegyzés kíván lenni, ugyanis szeretem, vagy inkább, remélem, hogy szeretem.

Fáradt vagyok és ötlettelen, persze mindig ez történik az érkezésem utáni első napokban, amíg nem akklimatizálódok. Ezzel természetesen nem azt mondom, hogy nem egy kiüresedett időszak elején állok.

Mindig szörnyen mellbe vág, amikor arra gondolok, hogy a hivatásom teljes mértékben egy olyan adottságtól függ, amelytől bármikor meg is foszthatnak. Ez újra és újra eszembe jut & az is, hogy mennyi mindent el lehet venni valakitől & közben még csak azt sem tudja, hogy mi mindene van & akkor tudatosul benne, hogy mi számára a legfontosabb, amikor hirtelen elveszíti. S pontosan azért nem tulajdonít neki figyelmet, mert oly alapvető számára, éppen ezért oly közönséges is. Ahogy a légzésünknek sem tulajdonítunk figyelmet, amíg nem szenvedünk bronchitisben & rá nem jövünk, hogy amit oly magától értetődőnek veszünk, egyáltalán nem az. Rengeteg különböző fajtája van a mentális bronchitisnek.

Gyakran érzem, hogy van bennem valamiféle csomó, amely ha feloldódna, akkor sírva fakadnék vagy megtalálnám a helyes szavakat (vagy az is lehet, hogy egy dallamot). De ez a valami (a szív netalán?) esetemben olyan, mint a bőr & képtelen elolvadni. Vagy csak túlságosan gyáva vagyok ahhoz, hogy a hőmérsékletet hagyjam elég magasra szökni?

Vannak, akik túl gyengék ahhoz, hogy megtörjenek. Én is közéjük tartozom.

Az egyetlen dolog, ami egyszer csak megtörhet bennem & olykor ettől rettegek: az értelem.

Néha úgy gondolom, hogy egyszer csak az agyam nem fog több erőfeszítést tenni & felmondja a szolgálatot. Erejéhez mérten rettenetesen igénybe is van véve – legalábbis gyakran tűnik így számomra.

4. 27.

23 éves koromig képtelen lettem volna olyan ágyban aludni, amelynek egyik oldala sincs a falnál & az arcom nem fordul a fal felé. Nem tudom, mikor szűnt meg e félelmem. Lehet, hogy csak a háború alatt?

Néhány napja a következő álmom volt:

Egy öszvért vezettem, amelynek úgy tűnt, én vagyok a gazdája. Először egy utcán – úgy rémlik, valamilyen keleti városban; majd egy irodába, ahol egy tágas szobában kellett várakoznom. A tágas szoba előtt volt egy kisebb is, tele emberekkel. Az öszvér izgága & csöknyös volt. Egy rövid kótélen tartottam & azt gondoltam, hogy jó lenne, ha fejjel rohanna a falnak – amelynél ültem –, akkor talán lenyugodna. Beszéltem hozzá, és „felügyelő”-nek hívtam. Úgy tűnt, hogy így nevezni egy öszvért semmivel sem különösebb, mint egy lovat „pej”-nek, vagy egy macskát „cica”-nak nevezni. Azt is gondoltam, hogy „ha most lovaim lennének, akkor azokat is felügyelőnek hívnám” (úgy megszoktam a felügyelő szót, amikor öszvérekkel foglalkoztam). Csak miután felébredtem, vettem észre, hogy senki sem hívja az öszvéreket „felügyelő”-nek.

Ramsey³ elméjét nagyon ellenszenvesnek találtam. Amikor 15 hónappal ezelőtt Cambridge-be érkeztem, úgy véltem, képtelen leszek kapcsolatba lépni vele, mivel nagyon kellemetlen emlékeket őriztem róla egy 4 évvel ezelőtti sussexi találkozóról, ahol Keynes⁴ is ott volt. Am Keynes, miután ezt elmeséltem neki, arról kezdett gyözködni, hogy érdemes lenne beszélgetnem vele & nem csak logikáról. Keynes-nek végül is igaza volt. R.-vel egész jól eltársalogtunk néhány dologról. Am idővel ez egyre ritkábban fordult elő. R. képtelen volt a valódi lelkesedésre, vagy ami ugyanaz, a valódi tiszteletadásra, így végül egyre jobban taszítani kezdett. Másrésről viszont lenyűgözött. Villámgyorsan & ügyesen kritizált, ha valaki előállt az ötleteivel. Csakhogy a kritikája sohasem előremutató, inkább letaglózó & kijózanító volt. Az a két hosszú időszak által határolt rövid periódus, ahogy Schopenhauer nevezi, amikor egy bizonyos igazság az embereknek először paradoxnak, & aztán triviálisnak tűnik, R. számára egy pillanattá zsugorodott.⁵ Amíg valaki időt és fáradságot nem spórolva igyekezett elmagyarázni neki valamit, addig ő hirtelen megvonta a vállát & kijelentette, hogy ez magától értetődő. De ilyenkor nem volt őszinte. Ocsmány elméje volt. De nem volt ocsmány lelke. Rajongott a zenéért & értette is. Aki figyelte, láthatta, hogy milyen hatással van rá. Beethoven egyik utolsó vonósnyévesének utolsó tételéről, amit valószínűleg az összes többinél jobban szeretett, azt mondta, hogy olyan érzést kelt benne, mintha megnyílna az ég. És ha ezt mondta, az jelentett is valamit.

Freud⁶ bizonyára nagyon gyakran téved, & ami a jellemét illeti, valószínűleg egy disznó vagy valami ahhoz hasonló, de sok minden van abban, amit mond. Ugyanez igaz rám is. Abban is sok minden van, amit én mondok.

Szeretem halogatni a dolgokat. Talán mostanság már kevésbé, mint régebben.

4. 28.

Gyakran gondolok arra, hogy az lenne igazán nagy teljesítmény, ha komponálnék végre egy dallamot. Vagy inkább: zavarba ejt, hogy miközben erre vágyom, nem jut eszembe semmi. Azonban be kell, hogy valljam, teljességgel lehetetlen, hogy bármi is eszembe jusson, mivel hiányzik belőlem valami lényeges, vagy inkább: a legfontosabb dolog. Pontosan azért gondolok erre, mint magasztos eszményképre, mert akkor voltaképp összefoglalhatnám az életem, és letehetném, mint egy kristályt, ami lehet akármilyen jelentéktelen és kopott, akkor is egy kristály.

4. 29.

Csak akkor érzem jól magam, ha valamiért lelkesedhetem. Aztán meg attól rettegek, hogy lelohad a lelkesedésem.

Mrs. Moore ma mutatott egy ostoba kritikát Bruckner 4. szimfóniájának egy előadásáról, amelyben Brucknert szapulják, & tiszteletlenül beszélnek Brahms-ról & Wagnerről is. Először nem különösebben foglalkoztatott, hiszen természetes, hogy mindent – nagyot & kicsit – megugatnak a kutyák. Aztán mégiscsak elszomorított. Bizonyos értelemben meghat (bármily furcsa is), amikor arra gondolok, hogy a szellem meg nem értett marad.

4. 30.

Meddő & ostoba. Még mindig a tegnapi ügy foglalkoztat: ezek a nagy emberek tán azért tettek kimondhatatlan erőfeszítéseket, hogy most valami görény kinyilváníthassa róluk a véleményét. Ez a gondolat gyakran tölt el reménytelenséggel. – Tegnap egy kicsit elidőztem a Trinity College kertjében & arra gondoltam, milyen különös, ahogy az emberek jól fejlett fizikumuk párosul a szellem teljes hiányával (nem az értelem hiányára gondolok). S hogy lehet az, hogy Brahms témái tele vannak erővel, finomsággal & lendülettel, miközben Brahms kövér volt. Ehhez képest korunk szellemének nincs rugó a talpán.

Egész nap csak enni & aludni akarok. Olyan, mintha a szellemem kimerült volna. De mitől? Ezekben a napokban szinte egyáltalán nem dolgoztam. Ostobának & gyávának érzem magam.

5. 1.

Reneteg ideig tart, amíg tisztázok valamit. – Ez több területen is igaz. Például a másokhoz való viszonyom is csak nagy sokára tisztul le bennem. Mintha roppant hosszú ideig tartana, hogy egy jókora ködfolt szertefoszoljon & maga a tárgy végre láthatóvá váljon. Ám ezen idő alatt még csak tisztában sem vagyok azzal, hogy nem látok tisztán. Aztán egyszer csak meglátom, hogy valójában hogyan vannak vagy voltak a dolgok. Valószínűleg ezért vagyok hasznavehetetlen, ha hirtelen kell döntést hozni. Mondhatni egy ideig vak vagyok & csak aztán hull le szememről a hályog.

5. 2.

Előadásaimban gyakran törekszem arra, hogy egy mulatságos fordulattal elnyerjem a hallgatóság tetszését; szórakoztatom őket, hogy szívesen hallgassanak. Ez bizonyára hitvány dolog.

Gyakran elszomorít a gondolat, hogy a hangulatomtól függ annak sikeressége és értéke, amit teszek. Még inkább, mint az énekesnek egy hangversenyen. Mondhatni, semmi sincs elraktározva bennem; szinte mindent egy pillanat alatt kell létrehoznom. Ez – úgy vélem – nagyon szokatlan módja a munkavégzésnek vagy az életnek.

Mivel nagyon gyenge vagyok, ezért teljes mértékben mások véleményétől függök. Legalábbis, amikor hirtelen cselekszem. Más a helyzet, amikor temérdek időm van, hogy összeszedjem magam.

Egy jó szó vagy egy kedves mosoly maradandó hatással van rám: felbátorít & magabiztossá tesz & egy bántó, mármint barátságtalan megjegyzés éppígy hosszan tartó hatást vált ki bennem: lehangol.

Az nyújtja a legnagyobb megnyugvást, ha magam maradhatok a szobámban; ott újra kiegyensúlyozottá válok. Legalábbis mentális értelemben, még ha az idegeim meg is őrzik a benyomást.

Számomra az a legjobb, ha rajonghatok, mert az, legalább részben, elemésztja & ártalmatlanítja a neveléses gondolatokat.

Bármit vagy majdnem bármit teszek is, beleértve ezeket a feljegyzéseket is, hiúsággal van átítatva & a legjobb, hogy ha megpróbálom úgyszólván elkülöníteni, izolálni a hiúságot & az állandóan lesben álló hiúság dacára teszem, ami helyes. Képtelen vagyok megszabadulni tőle. Csak ritkán fordul elő, hogy nincs velem.

Nagyon szeretem Marguerite-ot & nagyon aggódom is amiatt, hogy esetleg nem egészséges, mert több mint egy hete nem kaptam levelet tőle. Ha egyedül vagyok, de máskor is, állandóan csak rá gondolok. Ha tisztességesebb lennék, akkor az iránta érzett szerelmem is tisztességesebb lenne. Es mégis oly gyengéden szeretem, amennyire csak tudom. Talán nem a gyengédség hiányzik belőlem, hanem a tisztesség.

5. 6.

Spengler⁷ *Alkonyát* olvasom & a rengeteg megbocsáthatatlan részlet ellenére jó néhány igazán jelentős gondolatot találni benne. Közülük számos, de lehet, hogy az összes, szinte teljesen megegyezik azzal, amit már én is jó néhányszor végiggondoltam. Számos zárt rendszer lehetősége, amelyek – ha egyszer rendelkezünk velük – olyanok, mintha egyik a másik folytatása lenne.

S mindez kapcsolódik ahhoz a gondolathoz, hogy nem tudjuk (nem fontoljuk meg), hogy mennyi minden vehető el az emberektől, vagy éppen adható nekik.

A napokban olvastam a Buddenbrookban⁸ a tífuszról & arról, hogy Hanno B. betegségének végső stádiumában egy barátján kívül senkit sem ismert fel. S az jutott eszembe, hogy ezt magától értetődőnek tartjuk & persze csak akkor gondoljuk ilyen természetesenek, ha az agy már nagy mértékben károsodott. Amiközben a valóságban nem szokványos, hogy látunk embereket & nem ismerjük fel őket, az, amit „felismerés”-nek nevezünk, mégiscsak egy speciális képesség, ami könnyen veszendőbe mehet, anélkül, hogy úgy tartanánk, rosszabbodik. Így értem: magától értetődő számunkra, hogy embereket „ismerünk fel” & totális leépülésnek tűnik, amikor erre képtelenek vagyunk. Am ez a téglá nagyon is hiányozhat az építményből & nem utal leépülésre. (Ez a gondolat is nagyon közeli rokonságban van Freudéval, azzal, amely az elszólásokkal kapcsolatos.)

Vagyis: minden, amivel csak rendelkezünk, magától értetődő számunkra & fogalmunk sincs arról, hogy anélkül is teljesek lehetünk, amit még csak speciális képességnek sem tartunk, mert úgy tűnik, hogy teljes mértékben hozzá tartozik az értelmünkhöz.

Kár, hogy Spengler nem tart ki a Jó Gondolatainál & nem megy tovább annál, mint amit megválaszolhat. Kétségtelen, hogy nagyobb rendezettség kevésbé érthetővé tenné a gondolkodását, ugyanakkor valójában csak ez tenné hosszú távon is hatásossá. Ilyen az a roppant horderejű (& szimbolikus) gondolat, hogy a vonós hangszerek 1500 és 1600 között nyerték el Végleges Alakjukat.⁹ A legtöbb ember nem tud mit kezdeni egy ilyen gondolattal, ha mindenféle körítés nélkül kell megemésztie. Olyan ez, mint amikor valaki azt hiszi, hogy az ember határtalanul fejlődik, majd azt mondják neki: nézd, a gyermek koponyacsontjai összezáródnak ... éves korában & ez azt bizonyítja, hogy a fejlődés mindenhol véget ér, hogy ami itt fejlődik, az egy önmagában zárt egész, amely egy ponton kiteljesedik & nem egy hurka, amit a végtelenségig töltenek.

16 évvel ezelőtt, amikor rájöttem, hogy az oksági törvény önmagában semmitmondó & úgy is tekinthetünk a világra, hogy nem tartjuk észben, érzem, hogy új korszak kezdődik.¹⁰

Bizonyos tekintetben nagyon modern ember kell, hogy legyek, mert a mozi különösen nagy hatással van rám. Ami engem illet, el sem tudnék képzelni egy amerikai filmnél pihentetőbbet az elme számára. A látvány & a zene jókedvre derít, meglehet, hogy gyerekes módon teszi ezt, de ennek köszönhetően annál hatásosabb is. Gyakran szoktam azt gondolni & mondani, hogy a film nagyon hasonlít az álomhoz, & Freud gondolatai közvetlenül alkalmazhatók rá.

Egy felfedezés se nem nagy, se nem kicsi; csak az számít, hogy mennyire jelentős számunkra.

Kopernikusz felfedezését nagynak tartjuk – mert tudjuk, hogy nagy jelentősége volt a maga korában & talán azért is, mert e jelentőség még mindig rezonál bennünk –, & most analógiásan arra következtetünk, hogy Einstein felfedezései stb. legalább olyan nagyok. Am – hiába nagyon értékesek gyakorlati szempontból, hiába sokoldalúan hasznosíthatók stb. – csak annyira nagyok, amennyire jelentőségteljesek (szimbolikusak). A jelentőség úgy viszonyul a nagysághoz, mint, mondjuk, a hősiességhez. Egy múltbeli haditett – jogosan – hőstettként tartanak számon. Am nagyon is lehetséges, hogy egy ugyanolyan vagy még nehezebb fegyvertény manapság csupán sportteljesítménynek számít vagy igaztalanul nevezik hőstettnek. A nehézség, a gyakorlati jelentőség, úgyszólván kívülről is megítélhető; a hőstett nagyságát a cselekedet jelentősége határozza meg. A pátosz, ami a cselekvésmóddal van kapcsolatban.

Mivel egy sajátos időszak, [vagy] egy sajátos verseny pátoszához a cselekvés nagyon sajátos módjai kapcsolódnak, az emberek félreértik & azt hiszik, hogy a nagyság, a jelentőség szükségképpen a cselekvésmódban rejlik. Ez a vélekedés mindig képtelenséghez vezet, mint amikor egy fordulathoz köszönhetően az értékek ártértekkelődnek, vagyis az igazi pátosz már egy másik cselekvésmódot illet meg. Ez esetben – talán inkább mindig – a régi, immáron értéktelen okmányok egy ideig még forgalomban vannak, és azok, akik nem igazán tisztességesek, úgy sózzák el, mint értékeset & jelentőset, amíg valaki megint nem találja triviálisnak az új belátást & mondja ezt: „természetesen ezek a régi iratok már nem érnek semmit?”.

Az ivás: ami egyszer szimbolikus cselekedet, máskor pusztá vedelés.

A nimbusz, mármint a valódi nimbusz, nem a külső tényhez, azaz, nem a tényhez van kötve.

Amikor filozófiát tanítunk, gyakran mondhatnánk ezt: „Kik selmákká tesznek, gazok maguk!”¹¹

5. 8.

Sosem jártam a bolondját senkivel & valószínűleg nem is fogom. Nem lenne összeegyeztethető a természetemmel. (Ami természetes, arra nem tekintek sem hiányosságként, sem érdemként.)

5. 9.

Már jó ideje nagyon szerelmes vagyok R.-be,¹² és most még inkább. Mégis tudom, hogy minden valószínűség szerint ez egy reménytelen eset. Össze kellene szedni magam, hogy bármikor megkérhessem a kezét & eljegyezhessem. Azt is tudom, hogy ez nekem nagyon fájdalmas lesz. Éppen ezért tudom, hogy nem szabadna teljes súlyommal ebbe a kötélbe kapaszkodnom, mert tudom, hogy végül el fogom engedni. Vagyis, két lábbal kell állnom a szilárd talajon & csak tartani a kötelet, nem lógni rajta. Ám ez nehéz. Nehéz úgy önzetlenül szeretni, hogy valaki kapaszkodik a szerelembe & nem akarja, hogy az megtartsa. – Nehéz úgy ragaszkodni a szerelemhez, hogy ha a dolgok rosszra fordulnak, akkor ne kelljen vesztes játszma-ként tekinteni rá, hanem mondhatjuk: fel voltam erre készülve & minden rendben. Valaki mondhatja ezt: „ha soha nem ülsz fel a lóra, miközben tökéletesen bízol abban, hogy meg tudod csinálni, akkor természetesen soha nem eshetsz le, de soha nem is remélheted, hogy lovagolni fogsz”. És erre csak azt mondhatod: teljesen a lóra kell bíznod magad & fel kell rá készülnöd, hogy bármikor ledobhat.

Gyakran gondolják azt – magam is gyakran követem el ezt a hibát –, hogy minden, amit gondolunk, leírható. Valójában csak azt írhatjuk le – anélkül, hogy ne tennénk hülyeséget & oda nem illőt –, ami bennünk írott formában jelenik meg. Minden egyéb mulatságosnak & ügyszólván szemétnak tűnik. Vagyis olyasminek, amit el kell távolítani.

Vischer¹³ ezt mondta: „a beszéd nem írás”, a gondolkodás pedig még kevésbé az.

(Mindig örülök, ha új lapot kezdhetek.)

Erre gondolok: fogom-e még valaha R.-t újra a karjaimban tartani & csókolni? Meg kell erősödnöm & bele kell nyugodjak, hogy ez többé nem fog megtörténni.

A stílus az általános emberi szükséglet kifejeződése. Ez érvényes az írásmódra vagy építészeti stílusra (és bármilyen más stílusra).

A stílus az általános szükséglet *sub specie aeterni* szemlélve.

Gretl¹⁴ egyszer nagyon találó megjegyzést tett Clara Schumannra:¹⁵ éppen arról beszélgettünk, hogy – számunkra – mennyire hiányzik belőle valami emberi, a prüdségéről stb.. Ekkor mondta ezt Gretl: „nem volt az a kiköpött Ebner-Eschenbach”,¹⁶ és ezzel mindent elmondott.

Loos,¹⁷ Spengler, Freud & én ugyanabba az osztályba tartozunk: e kort jellemezzük.

5. 12.

Előadásaim előtt mindig elfog a szorongás, annak ellenére, hogy eddig minden jól ment. A szorongás úgy kerít hatalmába, mint egy betegség. Egyébként nem több vizsgadruknál.

Az előadás silány volt. Ennek ellenére elfáradtam. Egyik hallgató sem érti, hogy működik az agyam, hogy elérje azt, amit elér. Ha a teljesítményem nem is elsőrangú, akkor is ez a legtöbb, ami tőlem telik.

5. 16.

Úgy gondolom, hogy manapság bátorság szükségeltetik ahhoz, hogy a dolgokra ne a kraus-i¹⁸ értelemben vett szimbólumokként tekintsünk. Azaz, hogy felszabadítsuk magunkat az egyre inkább rutinná váló szimbolizmus alól. Ezzel persze nem arra teszünk kísérletet, hogy megint felületesen vegyük szemügyre őket, hanem, hogy úgy mond egy magasabb szférában eloszlassuk az olcsó szimbolizmus felhőit (hogy a levegő megint tiszta legyen).

Manapság nehéz nem átengedni magunkat a szimbolizmusnak.

Eltételezve a jó & eredeti részeketől, a könyvem, a *Tractatus Log.-Phil.* [Logikai filozófiai értekezés] is tartalmaz gicszet, olyan szakaszokat, amelyekkel a hiányzó részeket saját stílusomban töltöttem ki. Hogy a könyv hány ilyen passzust tartalmaz, nem tudom, & most már nehéz is lenne pontosan kideríteni.

5. 26.

Aki többre képes, mint én, az akkor is ébren van, amikor én alszom. És én sokat alszom, ezért könnyen találni olyat, aki többre képes, mint én.

Fordította és jegyzetekkel ellátta: Kocsis László

(Forrás: Ludwig Wittgenstein: *Public and Private Occasions*, ed. by James C. Klagge and Alfred Nordmann, Rowman and Littlefield Publishers, 2003, 8–39.)

- 1 Befejezetlen bejegyzésnek tűnik, noha az alábbi sorban található mondat tekinthető a folytatásának.
- 2 Marguerite Respinger (1904–2000), akit a majd kétszer olyan idős Wittgenstein még Cambridge-ben ismert meg, és kapcsolatuk 1931-ben zárult le végleg. Nagy valószínűséggel ő volt az egyetlen nő, akibe Wittgenstein beleszeretett.
- 3 Frank Plumpton Ramsey (1903–1930) brit filozófus, matematikus és közgazdász. 1923-ban, még cambridge-i diákként, két hétre meglátogatta Wittgensteint egy Bécs melletti kis faluban, Puchbergben, ahol éppen néptanítóként dolgozott, hogy megvitassa vele az 1922-ben angol nyelven is megjelent *Tractatusban* (*Logikai-filozófiai értekezésben*) kifejtett nézeteit. E találkozás során Wittgenstein megkérdezte Ramsey-t, hogy szerinte beadhatná-e a *Tractatus* mint BA-s szakdolgozatot. Ramsey kapásból nemet mondott, és azt javasolta, hogy mindjárt PhD értekezésként adja be. Később így is történt, Wittgenstein az egyetlen olyan filozófus, aki úgy szerzett PhD fokozatot, hogy korábban semmilyen végzettséget nem szerzett filozófiából. Ramsey Wittgensteinnel nem csupán kollégája, de nagyon közeli barátja is volt, noha az itt olvasható bejegyzések arról tanúskodnak, hogy viszonya Ramsey-hez nem volt felhőtlen.
- 4 John Maynard Keynes (1883–1946) brit matematikus és közgazdász, a róla elnevezett keynesianizmus, vagyis a nemzetgazdaságok egészét meghatározó jelenségeket és az azokat alakító törvényszerűségeket vizsgáló makroökonómikus szemlélet kidolgozója. Wittgenstein még Russell tanítványaként, 1912-ben ismerte meg Cambridge-ben.
- 5 Wittgenstein itt Arthur Schopenhauer (1788–1860) *A világ mint akarat és képzet* első kiadásához írt előszavának végén olvasható mondatára utal, amelyben Schopenhauer azt ecseteli, hogy könyvére és órá magára is az a sors vár, mint ami „minden időkből az igazság osztályrésze, amelynek csak kurta győzelmi ünnep adatik, ama két hosszú időszak között, amikor paradoxként kiátkozzák és triviálisként lebecsülik”.
- 6 Sigmund Freud (1856–1939) a pszichoanalízis kidolgozója kap hideget és meleget Wittgensteintől, aki olykor Freud tanítványaként és követőjeként gondol magára, máskor viszont a pszichoanalízis elterjedését komoly problémaként értékeli. Nyilvánvaló hasonlóság leginkább Wittgenstein azon megjegyzéseiben érhető tetten, amikor a filozófusra úgy gondol, mint egyfajta terapeutára. Íme: „A filozófus tárgy egy kérdést; miként egy betegséget kezelnek.” (*Filozófiai vizsgálódások*, 255. §., ford. Neumer Katalin.)
- 7 Oswald Spengler (1880–1936) német történetfilozófus, akinek kétkötetes főműve, *A Nyugat alkonya* először 1918-ban (I. kötet) és 1923-ban (II. kötet) jelent meg. Wittgenstein gyakran ismerte el, hogy Spengler műve nagy hatással volt rá, bár azt fontos megjegyezni, hogy nem annyira a tartalma, hanem sokkal inkább annak módszere, az analógiák kimutatásán alapuló morfológiai módszer. Spengler arra mutatott rá, hogy a különböző kultúrák a fejlődés és hanyatlás nagyon hasonló szakaszain mennek keresztül, ez pedig lehetővé teszi, hogy analógiákon keresztül összehasonlítsuk őket, és következtetéseket vonhassunk le alakulásukra. Ez a módszer köszön vissza Wittgenstein kései munkásságában, amikor a nyelv működésének megértéséhez bevezeti az egymástól eltérő, de egymáshoz hasonló nyelvjáratok fogalmát (a nyelvjáratok úgy hasonlítanak egymásra, mint egy családban a rokonok).
- 8 Természetesen Thomas Mann első, 1901-ben megjelent *A Buddenbrook ház* című regényéről van szó.
- 9 Utalás Spengler *A Nyugat alkonya* című könyvének I. kötetében (1. fejezet, 4. szakasz) található mondatra: „Bizonyos, hogy az orgona és a clavichord Angliában jött létre, a vonós hangszerek pedig végleges alakjukat Észak-Itáliában nyerték el 1480 és 1530 között.”
- 10 Wittgenstein rövid bejegyzésének pontosabb megértéséhez alaposan ismerni kellene a *Tractatusban* kifejtett nézeteit. A lényeg, hogy az okság törvénye, amely szerint minden eseménynek van (egy elégséges fizikai) oka, valójában nem tekinthető fizikai vagy természettörvénynek, mivel nem mond semmit a fizikai vagy természeti világról. Arról mond valamit, hogyan próbálunk fizikai elméletekkel közelíteni a fizikai világhoz. Ezt fejezi ki Wittgenstein *Tractatus*ának egy szintén szűkszavú kijelentése (6.32) (ford. Márkus György): „Az okság törvénye nem törvény, hanem egy törvény formája.”
- 11 Wittgenstein itt Friedrich Schiller (1759–1805) legnagyobb szabású drámai művének, a Wallenstein trilógiájának középső darabjából, nevezetesen „A két Piccolomoni”-ból idéz (lásd negyedik felvonás, hetedik jelenet). Az idézetben szereplő „selma” kifejezés német eredetű szó: csintalan gyermeket, kis gazfickót jelent.
- 12 Az „R.” itt Marguerite vezetéknevére (Respinger) utal.
- 13 Friedrich Theodor Vischer (1807–1887) író, irodalomtörténész és esztéta, a 19. századi hegeli esztétika egyik kiemelkedő alakja. 1872-től a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja.
- 14 Wittgenstein (egyik) nővére, Margaret Stonborough-Wittgenstein (1882–1958).
- 15 Clara Schumann (1819–1896) német zongorista és zeneszerző, Robert Schumann felesége, aki férje 1856-os korai halála után kizárólag a munkának szentelte életét. Mivel Brahms-nak közeli jó barátja maradt, ezért szoros kapcsolatot ápol a Wittgenstein családdal is.
- 16 Marie von Ebner-Eschenbach (1830–1916) osztrák író és költő.
- 17 Adolf Loos (1870–1933) a modern osztrák építészet kimagasló alakja. A Loos munkásságát nagyra tartó Wittgenstein, Paul Engelmann (1891–1965) bécsi építésszel, Loos tanítványával együtt 1926 és 1928 között maga is kivette részét nővére, Margaret villájának tervezésében és építési munkálataiban. Ezek után nem meglepő, hogy az úgynevezett Wittgenstein-ház (Haus Wittgenstein) Loos stílusában épült.
- 18 Karl Kraus (1874–1936) osztrák író, újságíró, esszéista. Wittgenstein az I. világháborúig Kraus csodálói közé tartozott, ez az attitűdje később teljesen megváltozott.